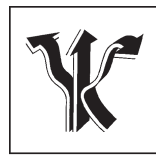

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 43 (4–2014)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2014

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора

Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доцент, Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доцент, Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доцент, Христинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 29 жовтня 2014 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 43 (4–2014). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2014. — 248 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

Міністерством освіти і науки України збірник “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних наук (за наказом МОН України від 21.11.13 № 1609).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2014
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2014

Шконда В. В., Кальянов А. В. Термінологічний аналіз категорії “глобалізація”	122
Амбросенко О. П. Семантичний аналіз континууму поглядів на дефініцію “витрати”	129
Dikarev O. I. “Silk Road” richthofen’s geoeconomical paradigm in China Eurasia resources diplomacy.....	133
Захожай К. В. Статистичне забезпечення управління боргом Державного бюджету України.....	140
Карбовська Л. О. Методичні підходи до оцінки рівня збалансованості попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою в зарубіжних країнах.....	148
Козлова А. І., Климчук М. М. Ітерація інституційної детермінанти розвитку підприємств альтернативної енергетики.....	152
Кубайчук О. О. Моделювання економічних залежностей в MS EXCEL за емпіричними даними з використанням покрокових алгоритмів.....	158
Баєв В. В. Економічні передумови розвитку медичного туризму в Україні.....	163
Марченко С. М. Обґрунтування моделей ціноутворення на продукцію сільськогосподарського машинобудування залежно від взаємин між учасниками ринку.....	168
Близнюк А. С., Толстенко О. В. Проблеми формування інституту соціального партнерства та соціально орієнтованої підприємницької діяльності в Україні.....	178
Климчук С. А. Ідентифікація етапів розвитку підприємств альтернативної енергетики в Україні	184
Корецька О. В. Розвиток теорії конкуренції і сучасне розуміння конкурентоспроможності промислових підприємств	189
Таранець В. О. Методологічні основи державного регулювання довгострокового соціального розвитку регіонів	196
Шестак М. Л. Управління інноваційними проектами як дієва форма поліпшення інвестиційного процесу в Україні	204
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	208
Найдьонов І. М. Ефективній навчальній діяльності — ефективне управління	208
Домбровская О. Арт-терапия в комплексном методе психофизической реабилитации с участием дельфинов	215
Заверуха О. В. Проблема автономності у підлітковому віці в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників	219
Любас Б. Концептуальні засади людиноцентричної політики в системі управління персоналом	227
Р. Піарска Парадигмальні особливості конституювання інституту сім’ї в сучасних умовах функціонування соціумів: психологічний аспект.....	230
К. Шафранская Нарушения развития речи и коммуникации у интеллектуальных инвалидов и конфликт с законом	233
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	241

ПРОБЛЕМА АВТОНОМНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ В ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 219–226

Досліджено теоретичні основи розвитку автономності у підлітковому віці в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, увагу зосереджено на визначенні феномену та обґрунтуванні поняття особистісної автономності в психологічному контексті.

У контексті сучасних проблем українського суспільства постає проблема виховання соціально та психологічно зрілої особистості. Враховуючи те, що психологічна зрілість характеризується почуттями реальності, відповідальності та автономії, актуалізується потреба у виявленні специфіки та засобів нормального формування цих процесів.

Проблема досягнення автономності як здатності до самостійного визначення життєвих шляхів, до здійснення особистісного, вільного вибору, впевненості у собі — основне завдання розвитку у підлітковому віці.

У період становлення особистості підлітки намагаються довести собі та іншим, що вони вже здатні до самостійних рішень та дорослого життя. Це намагання необхідно активно та своєчасно підтримувати, оскільки пізніше сформувати життєву незалежність буде набагато важче. Підлітки навчаються приймати самостійні рішення тоді, коли на перших етапах приймають їх разом з дорослими та ділять відповідальність за результати, й значно повільніше, коли вся відповідальність повністю лягає на них або ж, навпаки, знімається.

Нормальний процес розвитку автономності у підлітковому віці буде визначати в подальшому успішність життєвого шляху особистості в цілому.

Саме тому вивчення психологічних особливостей автономності у підлітковому віці є актуальним питанням практичної психології.

Розкриємо сутність та з'ясуємо роль автономності у формуванні особистості у підлітковому віці на основі теоретичного аналізу наукової літератури.

У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі різні аспекти проблеми автономності у підлітковому віці розкриваються у філософських, соціологічних та психолого-педагогічних дослідженнях Ж. Піаже, А. Маслоу, Ф. Райса, Д. Шеффера, Е. Еріксона, Л. І. Божович, І. С. Кона, Д. Б. Ельконіна, Т. В. Драгунової, А. М. Прихожан, Д. Я. Райгородського, А. Р. Баташева, Л. М. Вассермана, Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, О. А. Карабанової, Д. І. Фельдштейна, А. О. Рєана, М. В. Яцюк, Л. Ф. Анн, І. В. Корчікової, О. Є. Дергачової, О. В. Лішина, Т. С. Гурлевої, Г. Б. Бедненко, Г. С. Костюка, Р. В. Павелківа, Р. З. Поліванової, Г. С. Пригіна, Л. І. Сьомки, О. В. Федосенко та ін. Але, незважаючи на те, що проблема автономності та її розвитку вивчалась у різних аспектах, проте, особливості автономності в підлітковому віці стали предметом вивчення у вітчизняній психології відносно недавно і тому існує ряд нез'ясованих питань, які потребують більш глибокого вивчення; зокрема, це стосується дослідження особливостей формування автономності підлітків та особистісних чинників, що впливають на її розвиток.

З усіх періодів розвитку дитини найбільш цікавим і водночас важким є підлітковий. Це

період, в якому виникли поняття “проблема батьків і дітей” та “конфлікт поколінь”. Аналіз підліткового віку — одна з найбільш дискусійних проблем вікової психології: терміни його початку та закінчення, психологічний зміст провідної діяльності, перелік новоутворень — усі ці аспекти неоднозначно тлумачаться вітчизняними та зарубіжними психологами.

Одним з найважливіших завдань, які необхідно вирішити в підлітковому віці, є досягнення підлітком автономності — незалежності від батьків, самостійності, бажання прийняти на себе права та обов’язки дорослої людини [9, 85].

Поняття автономності об’ємне та всеохоплююче. Чимало авторів (і класичних, і сучасних) як найважливішу характеристику розвитку особистості розглядають саме розвиток автономності — незалежності, самостійності, відповідальності. Важливість даного аспекту особистісного розвитку підкреслювали ще класичні автори — Е. Фромм, Д. Юнг, А. Адлер, У. Франкл, А. Маслоу та ін. Наприклад, Е. Фромм вважав, що будь-які форми людської активності мають породжуватися самою людиною, а не зовнішньою стосовно неї силою; продуктивні схеми орієнтації формуються за активної участі самої людини [3].

У. Франкл вважав, що нормальний розвиток особистості передбачає усвідомлення самою людиною відповідальності за осмислення свого існування: осмислена позиція ставлення до власного життя має формуватись виключно самостійно. А. Маслоу зазначав, що психічно здорові люди не ототожнюють свободу з її зовнішніми атрибутами, їм притаманна внутрішня незалежність від середовища, вони прагнуть швидше самоповаги, і тому їх можна назвати психологічно автономними людьми [11].

У працях зарубіжних та вітчизняних вчених поняття підліткової автономності трактується по-різному та з різних точок зору. У деяких зарубіжних теоріях в основі автономності підлітків лежать особливі здібності, як-то критична установка відносно цінностей та установок дитинства Б. Бєрофскі; самоврядування у Р. Ноггла та Дж. Андерсона; вміння

приспосовуватись до обставин, адаптуватися, при цьому залишаючись собою, у Б. Шварца [6, 47].

Доволі цікавою щодо *автономності підлітків* є думка Д. Майерса, який в основі підліткової автономності бачить навички самоаналізу, вольової дії і творчості. Він вважає, що важливою новою якістю підлітків є самостійність у постановці складних цілей і можливість підпорядкувати їм свої дії і поведінку. Це пов’язано з новою фазою у розвитку саме волі підлітка. Розширення загального кругозору та пізнавальних інтересів, розвиток мотивації досягнення успіху та уникнення невдач, можливість з власної ініціативи підбирати захоплення, прагнення, цілеспрямовано займатись самовихованням, самоаналізом та творчістю — всі ці явища сприяють у цьому віці таким вольовим якостям та діям, як ініціативність, рішучість, витримка, самоконтроль, усе те, на думку Д. Майерса, без чого неможливий розвиток автономності [6, 47].

Дж. Тейлор розуміє *автономність* як власну незалежність підлітків. Він та його послідовники стверджують, що з прагненням підлітка швидше стати дорослим пов’язана провідна для нього потреба в незалежності. Здатності підлітка самостійно регулювати свою поведінку сприяє досягнутий рівень психічного та особистісного розвитку. Його поведінка більш осмислена, не така імпульсивна, як молодшого школяра, він краще володіє собою. Підліток ставить перед собою віддалені цілі, формує перші життєві плани (наприклад, вибір професії), ідеали, прагне набути певних рис характеру, моральних переконань. Потреба в незалежності реалізується у підлітка в намаганні діяти без сторонньої допомоги й опіки, в здатності приймати рішення і відстоювати власні погляди, в умінні досягати поставленої мети, поводитися під впливом власних спонукань [10].

У російській та українській психології популярною є теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Райана, яка докладно аналізується у працях Д. О. Леонтьєва та О. Є. Дергачової. Автори вважають, що саме поняття “самодетермінації” є наближеним до поняття “автономності”.

На їхній погляд, *автономність* — це здатність обирати та мати вибір на відміну від реакцій, детермінованих ззовні [6].

Автори визначають самодетермінацію одним з глибинних психологічних феноменів, який забезпечує благополуччя особистості і є критерієм досягнення нею стану розвитку і зростання. На їхній погляд, ключову роль у самодетермінації відіграє рефлексивна свідомість, за допомогою якої особистість не дозволяє обставинам керувати власним життям [6, 47].

Д. О. Леонтьєв зазначає, які в основі концепції самодетермінації автори, що вперше її розробили, — Едвард Л. Десі та Річард М. Райан — ставлять запитання: чи може людина здійснити вільний вибір, або ж її поведінка детермінована незалежними від людини факторами? Адже, щоб сформулювати самодетермінацію, дитині потрібно надавати свободу у виборі її активності без накладання непотрібних обмежень. Обмеження повинні бути, але відповідними для розвитку дитини, такими, що мають на неї конструктивний виховний вплив [8].

У теорії Е. Десі та Р. Райана поняття самодетермінації і автономності ототожнюються і застосовуються як синоніми. Згідно з їхньою теорією самодетермінація — це здатність (спроможність) і водночас здібність вибирати і, отже, мати вибір. О. Є. Дергачова зазначає, що самодетермінація розглядається не тільки як здатність, можливість, потенціал, а й як потреба, природжена схильність, на базі якої здійснюється гнучка взаємодія із соціальним середовищем. Самодетермінація передбачає вміння керувати своїми діями, середовищем, відмову від зовнішнього контролю, а також рішення, як себе поводити, аби досягти задоволення базових потреб [5, 3].

Е. Десі та Р. Райан також вводять поняття внутрішньої мотивації — вільної участі у діяльності за відсутності зовнішніх вимог. Зростання внутрішньої мотивації відбувається за підтримки автономності (самодетермінації) з боку соціальних умов. Якщо ж соціальні умови руйнують прояв автономії, то руйнується і внутрішня мотивація [6, 48].

На думку Л. Ф. Анн, свободу слід відрізняти від самодетермінації. Свобода — один із істотних факторів у розвитку особистості, це зовнішній фактор розвитку, а самодетермінація — здатність до визначення і прояву своєї власної, особистісної свободи (автономії), враховуючи середовище, його позитивне і негативне ставлення. Використання контролюючих стратегій з боку батьків відводить дитину від активного включення у діяльність, і поведінку дитини спрямовує в бік пасивних і ригідних орієнтацій поведінки і діяльності [1].

В інших теоріях автономність найчастіше порівнюється з поняттями самостійності, цілеспрямованості, незалежності тощо. Наприклад, у І. Д. Бека автономність як самостійність є результатом освоєння соціального досвіду. Відповідно до поглядів І. Д. Бека, індивід взаємодіє з реальністю, керуючись вродженою тенденцією організму до розвитку своїх можливостей. Людина володіє всією необхідною компетентністю, щоб розв'язувати проблеми, які перед нею виникають, та спрямовувати свою поведінку певним чином. Однак, ця здатність може розвиватись тільки в контексті соціальних цінностей, де людина отримує можливість налагоджувати позитивні зв'язки [6, 47].

Інший дослідник А. Р. Баташев розглядає підліткову автономність як орієнтацію саме на власний досвід, адже дуже велике значення має те, що усвідомлюється, оскільки людина сприймає зовнішню реальність через свій внутрішній світ, свій власний досвід [2]. Він вважає, що для підлітка прагнення до автономності полягає в орієнтації, у першу чергу, на свій власний досвід, у проявах критичного ставлення до чужої думки, до авторитетів. Авторитетним стає дорослий, який, радше за все, не стверджує істину, але організовує досвід суб'єктивного пізнання підлітка та підтримує його у процесі пошуку відповідей. Підлітку, на погляд вченого, властива така форма пізнання навколишнього середовища, як випробовування, коли джерелом активності є він сам, діючи та отримуючи відгук у відповідь, зворотний зв'язок на свої дії [2, 27].

Якщо узагальнити різноманітні погляди про автономність особистості, то її можна визначити як здатність до незалежного прийняття рішень на основі внутрішніх емоційних та раціональних критеріїв, ознаками якої є впевненість у собі, довіра до власної думки та почуттів, цілеспрямованість. Таке визначення передбачає і компонент самодетермінованості, рефлексію та критичну установку до власного досвіду, творчий компонент та гнучкість думки [6, 47].

Марк Нум і співавтори узагальнили різноманітні теорії автономності в три категорії. До першої категорії автори віднесли теорії, в яких автономність визначається через здібності особистості, оцінки своїх потреб, розвиток власної системи ціннісних орієнтацій, вміння формувати чіткі життєві цілі. У цих теоріях автономність представлена як само-ефективність, або впевненість у своїх можливостях, незалежність, цілеспрямованість, рефлексія потреб, прийняття рішень, слідування особистим цілям. Ця автономність була названа авторами *“поведінковою автономією”*.

Підлітки стикаються з сильним впливом оточуючих, батьків, старших, які хочуть, щоб підліток відповідав їхнім побажанням. Але ж у цьому віці хлопці та дівчата прагнуть до незалежного вибору цілей і рішень. Тому до другої категорії М. Нум і співавтори віднесли теорії емоційної автономії, емоційної незалежності, опору впливу, взаємної відповідальності, соціальної незалежності. Ця автономія була названа *“емоційною автономією”*.

До третьої категорії М. Нум і співавтори віднесли теорії, які розглядають автономність крізь призму здібностей до саморегуляції, почуття контролю і контроль почуттів. У цьому випадку автономність інтерпретують як функціональну автономію, когнітивну підготовку до дії, незалежність, особистісний контроль. Таку автономність співавтори назвали *“функціональна автономія”* [6, 48].

Багато авторів, серед яких А. О. Реан, І. С. Кон, Д. Й. Фельдштейн, Д. Шеффер та ін., які займаються проблемами вікової психології, вважають, що потреба в автономності — це потреба в самостійності, незалежності,

свободі; бажання прийняти на себе права й обов'язки дорослої людини, і акцент тут ставиться саме на батьківсько-дитячих взаємовідносинах [9; 10]. На думку вчених, одним з найважливіших завдань, які необхідно вирішити у підлітковому віці, є завдання досягнення підлітком певної автономності, незалежності від батьків. Вони вважають, що бути дорослим — означає самостійно мислити, самостійно приймати рішення, навчитися саморегуляції та самоконтролю. Ці завдання неможливо вирішити доти, доки людина повністю залежить від когось, доки вона перебуває під невиспимим контролем та опікою батьків. Тому підлітку важливо, щоб світ дорослих допоміг йому віднайти цю самостійність та незалежність, інакше йому доведеться завойовувати їх самому, а в цьому випадку неминучі конфлікти [9, 85–86].

Однак, поняття незалежності не означає повного відчуження підлітка від батьків чи інших значущих для нього дорослих. На думку багатьох дослідників підліткового віку, серед яких Г. Крайг, Ф. Райс, А. О. Реан, Д. Шеффер та ін., необхідно враховувати батьківський вплив, що продовжується, на дітей у період всього підліткового віку, юності та навіть пізніше [9; 10]. Замість того щоб говорити про бунт та хворобливе відокремлення підлітків від сім'ї, психологи тепер описують цей період як час, коли батьки та підлітки домовляються про нові стосунки між собою. Підліток повинен отримувати більшу незалежність у своєму житті; батьки повинні навчитись дивитись на свою дитину як на рівну людину, яка має право на власну думку. При цьому, з одного боку, батьки повинні забезпечити дітям відчуття захищеності та підтримки, а з другого — сприяти тому, щоб їхні діти ставали незалежними, дієздатними дорослими. Адже, тільки відчуваючи свою захищеність, підліток здатен стати незалежним. Таким чином, батьки повинні засвоїти, що у відокремленні та самоствердженні підлітка немає нічого загрозливого; це відповідає віку та відіграє вирішальну роль у розвитку [10, 811–812].

Як вже було відмічено, М. Нум зі співавторами виділили *три форми підліткової автономності* — поведінкову, емоційну та функ-

ціональну. Інші дослідники доповнюють цей перелік і бачать вже названі форми в дещо іншому плані. Так, А. О. Реан, аналізуючи праці Ф. Райса, Г. Крайга, Дж. Снайдера, зазначає, що емоційна автономія — це позбавлення від дитячої емоційної залежності саме від батьків [9, 86]. Він відмічає, що набуття автономності у підлітковому віці включає разом з іншими чинниками поступову емоційну *емансипацію* або *сепарацію* підлітка від батьків, тобто, вивільнення його від тих емоційних стосунків, які утворилися у нього в ранньому дитинстві. З настанням підліткового віку емоційна дистанція між дитиною та батьками збільшується, і це сприяє подальшому розвитку його самостійності й формуванню його ідентичності. Тут багато чого залежить від батьків, адже деякі з них блокують процес індивідуалізації своєї дитини. Заохочуючи у своїх дітях почуття залежності, такі батьки не дозволяють їм стати повноцінними дорослими людьми. В результаті, утруднюється формування внутрішньої автономії, породжується стійка потреба в опіці, а це затягує перехід до дорослості. Однак, негативним є і протилежний варіант емоційної емансипації — *емоційне відторгнення*, при якому діти взагалі не отримують ніякої емоційної підтримки з боку батьків. Тоді у підлітка виникає відчуття самотності та тривоги. Це може сприяти формуванню найрізноманітніших порушень поведінки. Однак, слід зауважити, що емоційна емансипація не означає повного руйнування тих емоційних зв'язків, які існували у дитини з батьками. Правильніше говорити про те, що їхні стосунки мають перейти на якісно новий рівень, побудований на взаєморозумінні, повазі, довірі та любові [10, 812].

За даними А. О. Реана, *поведінкова автономія* — набуття незалежності та свободи, достатньої, щоб без зовнішнього керівництва здійснювати самостійні дії. Прагнення до самостійності та незалежності проявляється у найрізноманітніших аспектах життєдіяльності підлітків — від вибору стилю одягу, кола спілкування до вибору професії. На думку дослідників, саме прагнення до поведінкової незалежності зустрічає найбільший спротив з боку дорослих. Більшості підлітків доводить-

ся відвойовувати право проводити вільний час на власний розсуд, самим обирати коло спілкування, користуватися косметикою та вдягатися за власним смаком [9, 87].

Ще однією, можливо, навіть, більш важливою умовою досягнення людиною зрілості і самовизначення є формування у неї *інтелектуальної незалежності* [9]. Кардинальні зміни, які відбуваються в інтелектуальній сфері у дітей вже у ранньому підлітковому віці, приводять до того, що підлітки здатні більш критично сприймати те, що говорять та роблять дорослі. Якщо більш молодші за віком діти сприймають як належне міркування та пояснення дорослих, то підлітки здатні слідкувати за думкою дорослих, відмічаючи порушення логіки, недостатність їх аргументації.

Досягнення людиною інтелектуальної автономності припускає розвиток у неї здатності виносити свої власні судження, адже людина починає усвідомлювати самого себе як особливу одиницю саме в процесі самостійного прийняття рішення у таких ситуаціях, коли вона відчуває відповідальність за результат якоїсь події, за наслідки прийнятого нею рішення [9, 86].

Інтелектуальна незалежність припускає також і здатність мислити, критично перевіряючи твердження інших людей, розпізнавати різноманітні впливи, які виходять від батьків, різних соціальних груп, вміння їх фільтрувати, не приймаючи все на віру. Подекуди це призводить до того, що підлітки починають піддавати сумніву ті правила, цінності і традиції, які декларуються батьками, вчителями та суспільством у цілому. Однак, досягнення справжнього незалежного мислення потребує достатньо високого рівня когнітивного розвитку, і далеко не багатьом вдається цього досягнути [9, 87].

Крім вищезазначених видів підліткової автономності, А. О. Реан та багато інших дослідників виокремлюють і *просторову автономію* — зменшення фізичного контакту з батьками, недоторканість свого особистого простору, простору кімнати і т. д. Уже на початку підліткового віку діти перестали ходити “за ручку” з батьками і тепер надають

перевагу тому, щоб йти з ними на певній дистанції. Прагнення до просторової автономності яскраво проявляє себе і в бажанні підлітка мати свою кімнату, де він зміг би бути на самоті та відчувати себе хазяїном. Саме у цьому віці підлітки різко реагують на несанкціоноване порушення простору їхньої кімнати з боку батьків чи інших членів родини [9, 88].

На думку відомого французького дитячого психотерапевта Франсуази Дольто, вже на початку підліткового віку для підлітків важливо не бути повністю *економічно залежними* від батьків, інакше вони не зможуть самостійно розвиватись [9]. Справді, процес дорослішання в сучасному суспільстві, формування відчуття власної незалежності невід'ємне від такого фактора, як економічна незалежність від батьків. Звичайно, намагання заробити грошей у вільний від навчання час у багатьох випадках зумовлене низьким рівнем сімейного прибутку. Але, як показують дослідження, підліткова праця не завжди пов'язана зі злиднями. У дослідженні Л. Г. Борисової 22 % підлітків з високим рівнем матеріального становища сказали, що вони вже займались бізнесом, і лише 12 % із бідних сімей намагалися включитися у комерційну діяльність [9, 88].

З іншого боку, рання трудова зайнятість, на думку Д. І. Фельдштейна, може призводити до деформації відносин підлітків з дорослими, у тому числі з батьками. За даними опитування 13–15-тирічних підлітків (число опитаних — 263), 80 % щомісячно заробляли гроші. У цих дітей з'явилась нова позиція відносно батьків. Лише 22,8 % з числа опитаних продемонстрували увагу до рідних, намагання надати їм допомогу, а 73 % — зневажливу позицію [9, 89].

Таким чином, очевидно, що феномен підліткової трудової зайнятості слід роздивлятися подекуди як прояв *потреби матеріальної незалежності*, яка починає різко себе проявляти у сучасних підлітків вже на початку підліткового віку і являє одну з граней більш глобальної потреби підлітків в автономності, незалежності від дорослих.

Дещо в іншому аспекті розглядає поняття підліткової автономності сучасний психолог Т. С. Гурлева — в аспекті *автономної від-*

повідальності. Т. С. Гурлева наголошує, що підлітковий вік є найпридатнішим для накопичення досвіду саморегуляції поведінки, прийняття на себе відповідальності за власні вчинки. Потреба у спілкуванні з ровесниками, а також розвиток почуття дорослості вимагає від підлітка не лише самостійності і незалежності, а й поваги і врахування у своїх рішеннях і діях інтересів інших людей, особистісної відповідальності та вимогливості у досягненні спільної мети [4, 4].

У психологічній літературі відповідальність розуміється як схильність особистості не тільки дотримуватись прийнятих у певному соціальному оточенні норм і виконувати рольові обов'язки, а й як готовність людини відповідати за свої дії і вчинки, не тільки самому виконувати приписи, а й захищати цінності оточення, активно сприяти досягненню його цілей. З точки зору Т. С. Гурлевої, соціальний характер відповідальності вказує на те, ідеали і цінності яких соціальних груп розділяє особистість; це — соціальна відповідальність. А внутрішня, автономна відповідальність асоціюється з почуттям внутрішнього обов'язку, формуванням внутрішнього морального закону. Т. С. Гурлева також відмічає, що для регуляції власної поведінки істотне значення має почуття *сумління*, що є ядром моральної свідомості і може визначатись як здатність особистості контролювати свою поведінку відповідно до суспільних вимог, обов'язку [4, 5–6].

А. В. Петровський зазначав, що відповідальність — це форма саморегуляції і самодетермінації, специфічна для зрілої особистості, і виявляється вона в усвідомленні себе причиною зроблених вчинків і їх наслідків [7]. А підліток прямує до зрілості і тому справедливими є зауваження Д. А. Леонтьєва, що в підлітковому віці є всі передумови для розвитку автономної, самодетермінуючої особистості, посилюється необхідність створення соціальних, економічних, психолого-педагогічних умов для становлення у молоді саме автономної відповідальності [8, 157–158].

Отже, як підсумовує Т. С. Гурлева, для повноцінного розвитку особистості, як суб'єкта життєдіяльності, необхідно створювати со-

ціально-психологічні умови для становлення у дітей підліткового віку автономної відповідальності, як аспекту автономності. Ці умови мають забезпечувати насамперед вияв самостійності, критичності зростаючої особистості, широких можливостей вияву власної індивідуальності, вибору варіантів поведінки та форм самоствердження і самореалізації [4, 8].

Таким чином, можна констатувати, що особистісна автономність — це самостійність, свобода, яка полягає в детермінації та незалежності від будь-яких зовнішніх впливів. Підліткова автономність — це незалежність від батьків, самостійність, бажання прийняти на себе права та обов'язки дорослої людини. Поняття особистісної автономності описує важливу феноменологію, пов'язану з механізмами власне особистісного розвитку, що не відображається іншими поняттями, однак, як свідчить аналіз наукової літератури, на сьогодні в психології не сформувався єдиний погляд на цю проблему.

Література

1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. — СПб.: Питер, 2007. — 272 с.
2. Баташев А. Р. Моделирование социальной действительности в подростковом возрасте / А. Р. Баташев // Мир психологии. — 2007. — № 4. — С. 26–37.

3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. — 2-ге вид. — К.: Каравелла, 2009. — 400 с.

4. Гурлева Т. С. Розвиток автономної відповідальності у підлітка: аргументи “за” / Т. С. Гурлева // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 4. — С. 4–9.

5. Дергачева О. Е. Личностная автономия как предмет психологического исследования: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: 19.00.01 “Общая психология, история психологии” / О. Е. Дергачева. — М., 2005. — 20 с.

6. Корчікова І. В. Адаптація і стандартизація опитувальника особистісної автономності для підлітків і юнаків / І. В. Корчікова // Практична психологія та соціальна робота. — 2013. — № 2. — С. 47–52.

7. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского; ред.-сост. Л. А. Карпенко. — 2-е изд., расширенное, испр. и доп. — Ростов н/Д: Феникс, 1998. — 494 с.

8. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1999. — 487 с.

9. Психология подростка. Полное руководство / Под общ. ред. А. А. Реана. — СПб.: Прайм—ЕВРОЗНАК, 2008. — 504 с.

10. Шэффер Д. Дети и подростки: психология развития / Д. Шэффер. — 6-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 976 с.

11. Яцюк М. В. Автономність особистості як індивідуально-психологічна характеристика людини / М. В. Яцюк // Наука і навч. процес: Наук.-метод. зб. — Вінниця: ВСЕСІ Університет “Україна”, 2006. — С. 203–205.

Підліткова автономність — одне з головних завдань розвитку в підлітковому віці; здатність самостійно приймати рішення, бути джерелом емоційної сили та вміння впоратися з життєвими ситуаціями без сторонньої допомоги. У працях вітчизняних та зарубіжних дослідників проблема підліткової автономності розглядається в різних аспектах і розуміється як необхідна риса для оволодіння новою ситуацією, для реалізації психологічних новоутворень юнацького віку: життєвої перспективи, саморефлексії, готовності до самовизначення, усвідомлення власної індивідуальності, свого призначення у житті.

Подростковая автономия — одна из основных задач развития в подростковом возрасте; способность самостоятельно принимать решения, быть источником эмоциональной силы и справляться с жизненными ситуациями без посторонней помощи. В работах отечественных и зарубежных исследователей проблема подростковой автономии рассматривается в различных аспектах и понимается как необходимое качество для овладения новой ситуацией, для реализации психологических новообразований юношеского возраста: жизненной перспективы, саморефлексии, готовности к самоопределению, осознания собственной индивидуальности, своего предназначения в жизни.

Adolescent autonomy is one of the main tasks of adolescence; ability to make independent decisions, to be a source of emotional strength and cope with life's challenges without assistance. In the works of local and foreign researchers the problem of adolescent autonomy is examined in different ways and is understood as a necessary quality for mastering the new situation, for the implementation of psychological neoplasm of adolescence: life perspectives, self-reflection, willingness to self-awareness of their own identity, one's purpose in life.

Надійшла 26 вересня 2014 р.